

God en geld

God en geld

JAN PRIJ

KLEMENT

www.uitgeverijklement.nl
© 2018 Uitgeverij Klement, Utrecht
Alle rechten voorbehouden.

Ontwerp omslag: Mulder van Meurs
Opmaak binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN paperback 978 90 8687 230 5
ISBN e-book 978 90 8687 231 2
NUR 730

Inhoudsopgave

Inleiding	7
-----------	---

DEEL I

HERMES ALS BOODSCHAPPER VAN DE GODEN	16
--------------------------------------	----

<i>Hermes-introductie: de roeping van Hermes</i>	18
--	----

1. Gehoor geven aan het appel van de andere kant	19
--	----

<i>Karakteristiek: Hermes als vertaler en verbinder</i>	41
---	----

2. De onmogelijkheid van religie	43
----------------------------------	----

3. Religie als oefenpraktijk	53
------------------------------	----

4. Opstaan tegen fundamentalisme in naam van religie	61
--	----

DEEL II

HERMES ALS BESCHERMHEILIGE VAN HANDELAREN EN DIEVEN	70
--	----

<i>Hermes-introductie: de dubbelzinnigheid van de ruilovereenkomst</i>	72
--	----

5. Wat Hermes ons kan leren over economie en ondernemen	73
---	----

<i>Karakteristiek: Hermes als verrader</i>	97
--	----

6. Hoe de economie het contact met de realiteit verloor	99
---	----

7. Economie als de leerpraktijk van het partneren	109
---	-----

8. Naar een economie van de dankbaarheid	127
--	-----

DEEL III

HERMES ALS VREDESTICHTER	142
<i>Hermes-introductie: Hermes als pleitbezorger en verzoener</i>	144
9. Theedrinken als kern van het politieke	147
10. Confessionele partijen maken God te klein	167
11. Oefeningen in kritisch burgerschap	177
<i>Karakteristiek: Hermes als gids en helper</i>	185
12. De kracht van verbinding zichtbaar maken	187
<i>Karakteristiek: Hermes als schenker en god van de vreugde</i>	201
Uitleiding	203
Dankwoord	209

Inleiding

Op 20 januari 2017 werd selfmade zakenman Donald Trump gekozen tot president van de Verenigde Staten. Over de verkiezing van Trump, die zijn politieke boodschappen bij voorkeur in kortademige tweets verspreidt, is veel geschreven. Zo is hij een dankbaar onderwerp van politieke satire geworden.

Zijn leus *America first* werd wereldwijd op de hak genomen, maar moet in zijn feitelijke werkingskracht bloedserieus worden genomen.

Het Trumpvirus

We zijn namelijk allang besmet geraakt met Trumps destructieve ideologie. Feitelijk zegt de onderliggende, algemeen geaccepteerde opvatting over de gang van zaken in wezen hetzelfde: economie gaat over het maximaal najagen van eigenbelang en politiek is een botte machtsstrijd om de koppositie en religie die de confrontatie tussen verschillende wereldbeschouwingen alleen maar heftiger en gewelddadiger maakt.

We hebben last van een verplating van ons denken die in het radicale presidentschap van de zakenman Donald Trump in de Verenigde Staten in optima forma wordt verpersoonlijkt.

In deze manier van denken leven we in een enge, vijandige en op onderlinge strijd en competitie aangelegde buitenwereld waarin de ander eerder een potentiële vijand is, dan een mogelijke bondgenoot. In zo'n wereld kun je je maar het best schrap zetten, voor je eigenbelang opkomen en in de overlevingsmodus gaan staan. In zo'n wereld tel je mee of niet, ben je een 'winnaar' of een

‘verliezer’, en is met de ‘globalisering en immigratie “the clash of civilisations” in ons huis’ gebracht.

Feitelijk is deze manier van denken, waarvan Trump de ultieme verpersoonlijking is, al tijdenlang gemeengoed en heeft zij zich vastgezet in moderne opvattingen over religie, economie en politiek als een vorm van overlevingsstrijd.

Deze manier van denken, die overigens zo oud is als de mensheid, verandert de mens in een eendimensionaal wezen en draagt het levensgrote risico in zich de wereld daadwerkelijk om te vormen tot een platte vertoning. Zo lijkt religie steeds meer op een strijd tussen godsdiensten die erop uit zijn hun eigen waarheid te bevestigen. De economische realiteit is verengd tot een strijd om de beste rankings op allerlei ranglijstjes. Het ‘politieke bedrijf’ staat in het teken van het winnen van zo veel mogelijk stemmen om daarmee de eigen idealen aan de werkelijkheid te kunnen opleggen.

Wanneer onze (zich steeds breder makende) standaardopvattingen over religie, economie en politiek als strijd om de eerste positie niet worden gecorrigeerd, dreigt deze geperverteerde visie op de werkelijkheid een self-fulfilling prophecy te worden. Wij zijn nu eenmaal ons brein, de *homo economicus* of de hobbesiaans getinte wolf in schaapskleren. Vanuit dit seculiere bewustzijn is het moeilijk ruimte te maken voor hoogte-, breedte- en dieptedimensies van het bestaan die verder reiken dan het eigen ik¹, en voor een werkelijkheidsopvatting die ons uit onze zelfverklaarde zelfgenoegzaamheid trekken kan. Terwijl juist die opvatting ons weer kan leren zien dat we niet selfmade zijn, maar ons leven danken aan het bestaan van anderen.

Door de ogen van Hermes naar de werkelijkheid kijken

De verborgen waarheid over de samenleving, de aanwezigheid onder ons van ‘het goede nieuws’, is bedolven geraakt onder een stroom van alarmerende berichten over ‘de toestand van de wereld’.

Nu we feitelijk leven in een zichzelf versterkende mythe van een enge, vijandige en op onderlinge strijd aangelegde wereld, is het hoog tijd voor enig mythisch tegengif, ontleend aan de lotgevallen van de Griekse god Hermes (het is niet toevallig dat een van zijn rollen die van helper is die in de christelijke verkondiging door de Heilige Geest wordt vervuld).²

Dit boek is een uitnodiging om aan de hand van de figuur Hermes opnieuw te ontdekken, waar religie, economie en politiek in wezen om draaien. Belangrijk is daarbij om de betekenis van een mythe goed te verstaan. Een mythe drukt geen verzinsel of fantasie uit, maar onthult op symbolische wijze een dieperliggende, vaak niet meer geziene waarheid en betekenis van een cultuur.³

Hermes, de zoon van de oppergod Zeus en de bergnimf Maia, staat onder meer bekend als boodschapper van de goden, beschermheer van de handelaren en de dieven. Hij is als pendelaar tussen hemel en aarde ook begeleider van de zielen naar het dodenrijk, meester in de (verleidelijke) overredingskunst, hoeder van de kudde én een middelaar die vrede wil brengen. Als uitvinder van het vuur staat Hermes aan de basis van de beschaving. Als schrijfontdekker is zijn naam voor altijd met een hermeneutische wetenschapsofvatting⁴ verbonden die draait om het overbrengen en vertalen, het interpreteren van andermans gedachten, om zo, via gesprekken en al doende, van elkaar te leren, in vorm te komen, in je element te raken en het leven te kunnen vieren als een geschenk.

Hermes is de verbinder en vertaler, de verrader, de helper en de schenker. Deze karakteristieke eigenschappen staan als hermeneutische kernthema's achtereenvolgens centraal in de hoofdstukken over religie, economie en politiek en worden in korte intermezzo's nader getypeerd en geïnterpreteerd. We zullen gaandeweg een hermeneutische visie ontwikkelen op de samenleving, die draait om het overbrengen van boodschappen, om het interpreteren van ideeën en idealen, om via communicatie al oefenend, stapsgewijs en met vallen en opstaan bij te dragen aan de vormgeving van een goede samenleving. Een visie die in verschillende gestalten en verschijningsvormen tot diep in de haarvaten van de sociale wetenschappen is doorgedrongen.⁵

Binnen de interpretatieve wetenschapsmethode is de mens bij uitstek een gebruiker van taal en symbolen en niet in de eerste plaats een maker en technicus (zoals binnen het positivisme, dat de maatschappelijke werkelijkheid als sociale fysica beschouwt). Woorden creëren een eigen (symbolische) realiteit die niet in beeld komt met een 'dingmatige,' natuurwetenschappelijke technische kijk. De wereld waarin mensen verkeren is geen natuurlijke, neutrale en onverschillige wereld die op basis van eenduidige feiten, gedragspatronen en wetten te kennen en te beheersen is, maar een

symbolische en culturele wereld die we voor een deel zelf construeren en in het leven roepen, maar die ook aan onze greep ontsnapt.

Binnen de hermeneutische visie op het sociale kunnen we de samenleving het beste duiden als een zichzelf voortdurend herschrijvende tekst. We beschikken niet over de *God's eye view* op grond waarvan we de objectieve waarheid over de samenleving kunnen ontdekken. Ook is er geen *View from nowhere* beschikbaar die ons toegang geeft tot de onderlinge samenhang der dingen.⁶ We zijn steeds opnieuw geroepen om gezamenlijk richting te geven aan ons bestaan, en hierin zin, betekenis en toekomst te ontdekken. Deze voortdurende beweging van steeds hernieuwd interpreteren, vertalen en verbinden van het niet totaal te vatten (tekst) geheel in het licht van nieuwe gebeurtenissen wordt ook wel de hermeneutische cirkel genoemd.⁷ Hoe we naar de samenleving kijken, hoe we haar lezen en interpreteren, bepaalt ook wat we zien en wat als werkelijk aan ons verschijnt.

Proeven van hermeneutiek: recht doen aan de meerduidigheid van het bestaan

Vanuit hermeneutisch perspectief bezien is de sociale werkelijkheid waarin we leven pluriform en meerduidig, en niet eenduidig of zwart-wit. Er zijn geen scherpe grenzen tussen verschillende (wetenschaps)domeinen en levenssferen te trekken. Ook is de werkelijkheid (hoewel die fors kan ontsporen op grond van menselijk egocentrisme en machtswellust) niet hard of onverschillig of primair op strijd ingesteld, maar, integendeel, op onderlinge zorg en menselijke groei, op het mogelijk maken van leerprocessen gericht op humanisering. Er is, zoals de filosoof Maurice Merleau-Ponty het eens uitdrukte, sprake van een 'vooringenomenheid ten gunste van het zijn. We zijn van meet af aan gehecht aan en onmiddellijk betrokken op de wereld en op elkaar. De wereld is niet wat ik denk, maar wat ik leef. Ik sta open naar de wereld en zonder dat eraan kan worden getwijfeld, sta ik via mijn lichaam in mijn handelingen, bewegingen en gewoonten met haar in contact, maar ik bezit haar niet want zij is onuitputtelijk.'⁸ De menselijke conditie is eerder getekend door een situatie van overvloed dan door fundamentele schaarste en tekort.

Hermes als bode van de goden, beschermheilige van handelaren en dieven en vredestichter

Dit boek illustreert het problematische van onze standaardopvattingen over religie, economie en politiek en zet daar een andere manier van kijken tegenover. Aan de basis daarvan staat een visie op religie als gehoor geven aan een verontrustend appel, dat onze positie als selfmade man radicaal onder kritiek stelt en die laat zien hoezeer ons lot feitelijk verbonden is met dat van anderen. In deze zogenaamde hermeneutiek draait het om het vertalen van goddelijke boodschappen die vanuit de hoogte, breedte en diepte kunnen komen (Deel I). Op basis van Hermes, niet voor niets beschermheilige van handelaren én dieven, stellen we ook de standaardopvattingen rond economie aan de kaak (Deel II). Economie is vanuit hermeneutisch perspectief eerder te verstaan als een poging om op inventieve wijze andermans verlangens en idealen productief te maken dan als een platte belangenstrijd. Economie heeft veel meer met pogingen tot verbinding van hemel en aarde te maken dan doorgaans wordt aangenomen. We bestrijden dan ook het platte beeld van economie als een *dismal science*⁹, als een naargeestige wetenschap die zich als een self-fulfilling prophecy helaas steeds meer heeft vertaald in de werkelijkheid.¹⁰ Vervolgens gaan we na wat de misvattingen zijn van de gangbare opvatting van de politiek als machtsstrijd en botte daadkracht (Deel III). Daar stellen we een politiek tegenover die meer is gebaseerd op de kracht van woorden, het vertolken van nog ongehoorde perspectieven en het vermogen tot vrede stichten. De drie delen rond religie, economie en politiek openen met een korte vooruitblik en een bijpassende thematische introductie.

God en geld

Interessant is dat vanuit hermeneutisch perspectief de tegenstelling tussen God en geld, tussen het 'hogere' en het 'lagere' op een misverstand berust, zowel wat betreft de aard van de religie als wat betreft de aard van de economie. De hermeneutische kern van religie is nu juist dat zij hemel en aarde met elkaar probeert te verbinden door gehoor te geven aan een appel. Ook economie staat vanouds in het teken van dit grensverkeer en verbindingswerk tussen het hogere en het lagere, tussen inspirerende idealen en de aardse werkelijkheid van alledag. Inventiviteit, het vermogen ideeën handen

en voeten te geven en ten dienste van anderen productief te maken, staat hierbij centraal.

Het politieke leven is, met een hermeneutische bril bezien, een met woorden, afspraken en wetten bezegeld samenwerkingsverband tussen verschillende huishoudens. In dit verband draait het in beginsel niet om eigenbelang, macht, veiligheid en lijfsbehoud, maar juist om de indamming van geweld en om het geven van woorden aan nog ongehoorde toekomstperspectieven. Het gaat uiteindelijk niet enkel om het overleven, maar om het vermogen om vrede te stichten en het mogelijk maken van het goede leven.

Dit vermogen tot vertaling van goddelijke boodschappen draagt altijd de mogelijkheid van verraad in zich, zoals die zich manifesteert in vormen van religieus geweld, in economische crisis en in politieke taal die eerder verdeeldheid zaait dan verbondenheid schept. Maar een andere mogelijkheid is er niet. Als Hermes ons één ding kan leren, dan is het dat we alleen op basis van communicatie (meer dan eenrichtingverkeer via twitter) en oprechte interesse in het leven van anderen mens worden en economie en politiek tot volle wasdom kunnen laten komen.

Noten bij de inleiding

- 1 De kerkvader Augustinus noemde dit verraad aan transcendentie, het prijsgeven van de mogelijkheid jezelf te overstijgen, het eigenlijke kwaad, de zonde tegen de Heilige Geest. Zie in: Rüdiger Safranski, *Het kwaad: Het drama van de vrijheid*, Amsterdam: Atlas, 1998, p. 45.
- 2 Joseph Campbell, *De held met duizend gezichten: De oorspronkelijke betekenissen uit de verhalen in de godsdienst en mythologie*, Amsterdam: Olympus, 2005, (4e druk), p. 68.
- 3 Karen Armstrong, *Compassie*, Amsterdam: De Bezige Bij, 2017, pp. 35-36.
- 4 Binnen de theologie en de filosofie heeft hermeneutiek als leer van het overbrengen en vertalen een specifieke status met volgers van diverse pluimage. Voor sociale wetenschappers die de interpretatieve, op hermeneutiek gebaseerde wetenschapsopvatting hanteren, is een belangrijk startpunt van onderzoek *hoe mensen hun dagelijkse werkelijkheid als geheel ervaren*. Kennis is vooral gericht op het kunnen begrijpen of duiden van de intenties van het menselijk handelen. Veelal wordt daarbij gebruikgemaakt van het vermogen van de mens om zich in de situatie van iemand anders in te leven of van de mogelijkheid om met anderen over hun ervaringen in gesprek te gaan. De historicus, psycholoog en filosoof Wilhelm Dilthey (1833-1911) maakte van de hermeneutiek als de kunst van het interpreteren zoals die in de moderne Bijbelwetenschap via de theoloog en filosoof Friedrich Schleiermacher (1768-1834) ingang had gevonden, een algemene benadering die recht doet aan de eigen aard van de geesteswetenschappen; het gegeven dat mensen een eigen wil hebben en niet zomaar met dode materie te vergelijken zijn.
- 5 Zie Jan Prij en Frits van Engeldorp Gastelaars, *Ondermeming, mens & samenleving, sociale wetenschappen in bedrijfskundig perspectief*, Utrecht: Lemma, 1998, pp. 25-29.
- 6 De uitdrukking *God's eye view* komt van Hilary Putnam in *Realism with a Human Face*, Cambridge, Massachusetts/Londen: Harvard University Press, 1990, p. 11. De uitdrukking *A view from nowhere* is ontleend aan een boek van Thomas Nagel: *The View from Nowhere*, Oxford: Oxford University Press, 1968.
- 7 Deze binnen de hermeneutiek belangrijke notie vinden we al bij Schleiermacher en speelt bij alle door de hermeneutiek geïnspireerde filosofen zoals Hans George-Gadamer (1990-2002), Paul Ricoeur (1913-2005) en Martin Heidegger (1889-1976) een belangrijke rol.
- 8 Maurice Merleau-Ponty. *Fenomenologie van de waarneming*, Amsterdam: Boom, 2009, p. 45.

- 9 Zie bijvoorbeeld: E. Ray Canterbery, *A Brief History of Economics. Artful Approaches to the Dismal Science*, Singapore: World Scientific Publishing.
- 10 Zo blijkt uit een klassiek geworden studie dat studenten algemene en bedrijfseconomie zelfzuchtiger zijn dan studiegenoten in andere disciplines. Zie David Colander en Arjo Klamer, *The Making of an Economist*, Princeton: Princeton University Press, 2007.